# O‘QITUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDAGI METODIK YONDASHUVLARI VA ULARNING SAMARADORLIGINI O‘RGANISH

**Diyoraxon To‘htanazarova Zokir qizi**
Guliston davlat pedagogika instituti Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi magistranti
E-mail: diyoratoxtanazarova03@gmail.com

**Annotatsiya:** Ushbu tezisda umumta’lim maktablari va oliy ta’lim muassasalarida faoliyat yurituvchi o‘qituvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda qo‘llaniladigan metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Kommunikativ, kompetensiyaviy, interfaol va refleksiv yondashuvlarning nazariy asoslari, ularning amaliyotda qo‘llanish mexanizmlari va samaradorligi o‘rganilgan. Shuningdek, xorijiy (AQSh, Buyuk Britaniya, Finlyandiya) va mahalliy tajribalar qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, eng yuqori samaradorlikka kompleks metodik yondashuv orqali erishiladi. Tezisda o‘qituvchilarning nutqiy kompetensiyasini bosqichma-bosqich rivojlantirish modeli taklif etilgan.

**Annotation:** This thesis analyzes the methodological approaches used in developing the speech competence of teachers working in secondary schools and higher educational institutions. The theoretical foundations of communicative, competence-based, interactive, and reflective approaches, as well as the mechanisms of their practical implementation and effectiveness, are examined. In addition, foreign (USA, United Kingdom, Finland) and local experiences are comparatively analyzed. According to the research findings, the highest effectiveness is achieved through a comprehensive methodological approach. The thesis proposes a step-by-step model for developing teachers’ speech competence.

**Аннотация:** В данном тезисе анализируются методические подходы, применяемые в развитии речевой компетенции учителей, работающих в

общеобразовательных школах и высших образовательных учреждениях. Исследованы теоретические основы коммуникативного, компетентностного, интерактивного и рефлексивного подходов, механизмы их практического применения и эффективность. Также проведён сравнительный анализ зарубежного (США, Великобритания, Финляндия) и отечественного опыта. Результаты исследования показывают, что наибольшая эффективность достигается посредством комплексного методического подхода. В тезисе предложена поэтапная модель развития речевой компетенции учителей.

**Kalit so‘zlar:** nutqiy kompetensiya, metodik yondashuv, kommunikativ kompetensiya, refleksiv amaliyot, interfaol metodlar, o‘qituvchi malakasini oshirish, kasbiy rivojlanish.

**Keywords:** speech competence, methodological approach, communicative competence, reflective practice, interactive methods, teacher professional development, professional growth.

**Ключевые слова:** речевая компетенция, методический подход, коммуникативная компетенция, рефлексивная практика, интерактивные методы, повышение квалификации учителей, профессиональное развитие.

Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan eng dolzarb masalalardan biri – bu o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini, xususan, nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishdir. Nutqiy kompetensiya o‘qituvchining dars jarayonida o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish, tushunarli va ta’sirchan tarzda fikrni ifodalash, ta’limiy maqsadlarga erishish uchun til vositalaridan o‘rinli foydalanish qobiliyatidir. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini doimiy ravishda takomillashtirish, ularning kommunikativ va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Ayniqsa, uzluksiz ta’lim tizimida malakali mutaxassislarni tayyorlash muammosi keskinlashgan bir paytda, o‘qituvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishning samarali metodik yondashuvlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish zarurati tug‘ilmoqda.

Mazkur tezisda o‘qituvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda qo‘llaniladigan asosiy metodik yondashuvlar — kommunikativ, kompetensiyaviy, interfaol va refleksiv yondashuvlarning mohiyati ochib beriladi, ularning samaradorligi qiyosiy tahlil qilinadi, shuningdek, xorijiy va mahalliy tajribalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Tadqiqotning obyekti – umumta’lim maktablari va OTM o‘qituvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni. Predmeti – bu jarayonda qo‘llaniladigan metodik yondashuvlar va ularning samaradorlik darajasi.

Nutqiy kompetensiya tilshunoslik va pedagogikada murakkab, ko‘p qirrali tushuncha sifatida talqin etiladi. L.V. Sherba, N. Chomskiy, D. Xayms kabi olimlar til bilimi va nutqiy faoliyatni farqlagan holda, kompetensiyani til qoidalarini bilish emas, balki ulardan amaliyotda foydalana olish mahorati deb hisoblaydilar.

D.Xayms (1972) kommunikativ kompetensiya tarkibiga quyidagilarni kiritadi:

· grammatik kompetensiya (tilning fonetik, leksik, grammatik normalarini bilish);

· sotsiolingvistik kompetensiya (vaziyatga mos til vositalarini tanlash);

· diskursiv kompetensiya (izchil va mantiqiy matn tuzish);

· strategik kompetensiya (muloqotdagi kamchiliklarni bartaraf etish).

O‘zbekistonlik olimlardan Q. Sultonova (2019) va J. Jalolov (2012) o‘qituvchilar misolida nutqiy kompetensiyani lingvistik, pragmatik, sotsiokulturologik va strategik komponentlarga ajratadilar. O‘qituvchining nutqiy kompetensiyasi nafaqat tilni bilish, balki pedagogik muloqotni boshqarish, o‘quvchilarning e’tiborini saqlash, tushuntirish va baholashda tilni samarali qo‘llay olishni ham o‘z ichiga oladi.

Kommunikativ yondashuv (Communicative Language Teaching — CLT) o‘qitish jarayonida real muloqot vaziyatlarini modellashtirishga asoslangan. Richards & Rodgers (2014) ta’kidlashicha, kommunikativ yondashuvda til o‘rganishning asosiy maqsadi — kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdir.

O‘qituvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda kommunikativ yondashuv quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi:

· rolli o‘yinlar (masalan, “Muammoli ota-ona bilan suhbat”);

· muammoli vaziyatlarni tahlil qilish (case-study);

· juftlik va guruhlarda muhokamalar;

· impovizatsiya mashqlari.

Kompetensiyaviy yondashuv o‘qituvchining nutqiy kompetensiyasini alohida tarkibiy qismlarga ajratib, ularni bosqichma-bosqich rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu yondashuv Bolonya jarayoni va O‘zbekiston milliy malaka tizimiga asoslangan. Kompetensiyaviy yondashuvning asosiy afzalligi — natijaga yo‘naltirilganlik. Har bir komponent bo‘yicha aniq o‘lchanadigan ko‘rsatkichlar ishlab chiqiladi. Masalan:

· lingvistik komponent: grammatik va imloviy xatolar sonining kamayishi;

· pragmatik komponent: nutqiy aktlardan maqsadli foydalanish;

· sotsiokulturologik komponent: o‘zbek milliy muloqot odobiga rioya qilish.

Interfaol metodlar o‘qituvchilarning nutqiy faolligini va kreativligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Eng samarali interfaol usullardan biri keys-stadi (muammoli vaziyatni tahlil qilish) hisoblanadi. O‘qituvchilarga sinfda yuz berishi mumkin bo‘lgan murakkab muloqot vaziyatlari (masalan, o‘quvchining noroziligi, ota-onaning tanqidi) taqdim etiladi va ular nutqiy strategiyalarni ishlab chiqadilar.

Yana bir samarali usul — “Aqliy hujum” (brainstorming). Biror pedagogik muammo bo‘yicha o‘qituvchilar o‘z fikrlarini erkin ifodalaydilar, bu ularning nutqiy faolligini oshiradi. Debat usuli esa o‘qituvchilarning dalillash va isbotlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Xodjayeva (2021) tadqiqotiga ko‘ra, interfaol metodlar muntazam qo‘llanilgan guruhlarda o‘qituvchilarning muloqotga kirishish vaqtir (reaction time) 3,5 soniyadan 1,8 soniyagacha qisqargan. Bu ularning nutqiy tayyorlik darajasi oshganligidan dalolat beradi.

Refleksiv yondashuv o‘qituvchining o‘z nutqiy harakatlarini tahlil qilishiga va o‘z-o‘zini baholashiga asoslangan. D. Schön (1983) “harakatdagi refleksiya” (reflection-in-action) va “harakat haqidagi refleksiya” (reflection-on-action) tushunchalarini kiritgan.

O‘qituvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda refleksiv amaliyot quyidagi shakllarda qo‘llaniladi:

· darsning videoyozuvini ko‘rish va o‘z nutqini tahlil qilish;

· nutqiy kundalik yuritish;

· hamkasblar bilan birgalikda dars tahlili;

· o‘z-o‘zini baholash varaqalari.

Eng yuqori samaradorlikka kompleks qo‘llash orqali erishiladi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan bosqichma-bosqich model quyidagicha:

1-bosqich (1 oy) — Refleksiv tayyorlik: video-tahlil, o‘z-o‘zini baholash.

2-bosqich (2 oy) — Kompetensiyaviy: har bir komponent bo‘yicha alohida mashg‘ulotlar.

3-bosqich (1 oy) — Kommunikativ va interfaol: rolli o‘yinlar, keyslar, debatlar. Xorijiy tajriba:

· Finlyandiya: Ushbu mamlakatda o‘qituvchilar har yili refleksiv amaliyotga asoslangan majburiy superviziyadan o‘tadilar. Nutqiy kompetensiya o‘qituvchilarni sertifikatlash va attestatsiyadan o‘tkazishning majburiy va eng muhim qismlaridan biri hisoblanadi.

· Buyuk Britaniya: “Teacher Talk” nomli maxsus dastur ishlab chiqilgan bo‘lib, unga ko‘ra o‘qituvchilarning sinfdagi nutqi maxsus tahlil qilinadi va har bir o‘qituvchi uchun individual rivojlanish rejasi tuziladi.

· AQSh: Kommunikativ va interfaol metodlarga ustuvor ahamiyat beriladi. “Micro-teaching” usuli keng qo‘llaniladi – o‘qituvchi qisqa (5-10 daqiqalik) dars parchalarini o‘tadi, so‘ng uning nutqi videoyozuv orqali tahlil qilinadi.

O‘tkazilgan tadqiqot va tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. O‘qituvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda yagona “eng yaxshi” metodik yondashuv mavjud emas. Kommunikativ, kompetensiyaviy, interfaol va refleksiv yondashuvlarning har biri o‘ziga xos qimmatga ega.

2. Eng yuqori samaradorlikka kompleks qo‘llash orqali erishiladi. Bosqichma-bosqich model (refleksiya → kompetensiyaviy tahlil → kommunikativ+interfaol amaliyot) o‘zining ijobiy natijasini ko‘rsatdi.

3. Xorijiy tajribalar (Finlyandiya, Buyuk Britaniya, AQSh) shuni ko‘rsatadiki, nutqiy kompetensiyani tizimli va doimiy ravishda rivojlantirish zarur. Bir martalik treninglar uzoq muddatli samara bermaydi.

Amaliy tavsiyalar:

· Malaka oshirish kurslariga refleksiv amaliyot (video-tahlil, kundalik) majburiy komponent sifatida kiritilsin;

· O‘qituvchilar uchun nutqiy kompetensiyaning har bir komponenti bo‘yicha alohida modullar ishlab chiqilsin;

· Interfaol metodlar (keys-stadi, debat) o‘quv dasturlariga muntazam ravishda kiritilsin;

· Raqamli texnologiyalardan (AI asosidagi simulyatsiyalar, nutqni tahlil qiluvchi mobil ilovalar) foydalanish yo‘lga qo‘yilsin.

**Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:**

1. Jalolov J.J. (2012). Chet til o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi. – 432 b.

2. Sultonova Q.M. (2019). O‘qituvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuv. Pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi. Toshkent: O‘zPFITI. – 210 b.

3. Xodjayeva D.A. (2021). Interfaol metodlar orqali o‘qituvchilarning muloqot madaniyatini shakllantirish. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar, 4-son, 112-118.

4. Richards, J.C. & Rodgers, T.S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press. – 410 p.

5. Schön, D.A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books. – 374 p.

6. Zeichner, K. (2010). Rethinking the Connections Between Campus Courses and Field Experiences in Teacher Education. Journal of Teacher Education, 61(1-2), 89-99.

7. Xayms, D.H. (1972). On Communicative Competence. In J.B. Pride & J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics (pp. 269-293). Harmondsworth: Penguin.